



Antikvarisk kontroll

Lövsta bruk

Ombyggnad av dammslutor

Lövsta bruk
Österlövsta socken
Tierps kommun
Uppland

Bent Syse

Antikvarisk kontroll

Lövsta bruk

Ombyggnad av dammslutor

Lövsta bruk
Österlövsta socken
Tierps kommun
Uppland

Bent Syse

Omslagsbild: Schaktningsarbeten vid dammslutan i norra delen av nedre dammen, intill kvarnen.

Rapport 2006:16, arkeologiska avdelningen

© Upplandsmuseet, 2006

Foto: Bent Syse, Upplandsmuseet

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00. Telefax 018 – 69 25 09.
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Inledning	6
Målsättning	6
Bakgrund och historik	7
Undersökningsresultat	10
Genomförande och metod	10
Nedre dammen	10
Övre dammen	12
Sammanfattning	14
Administrativa uppgifter	14
Referenser	15

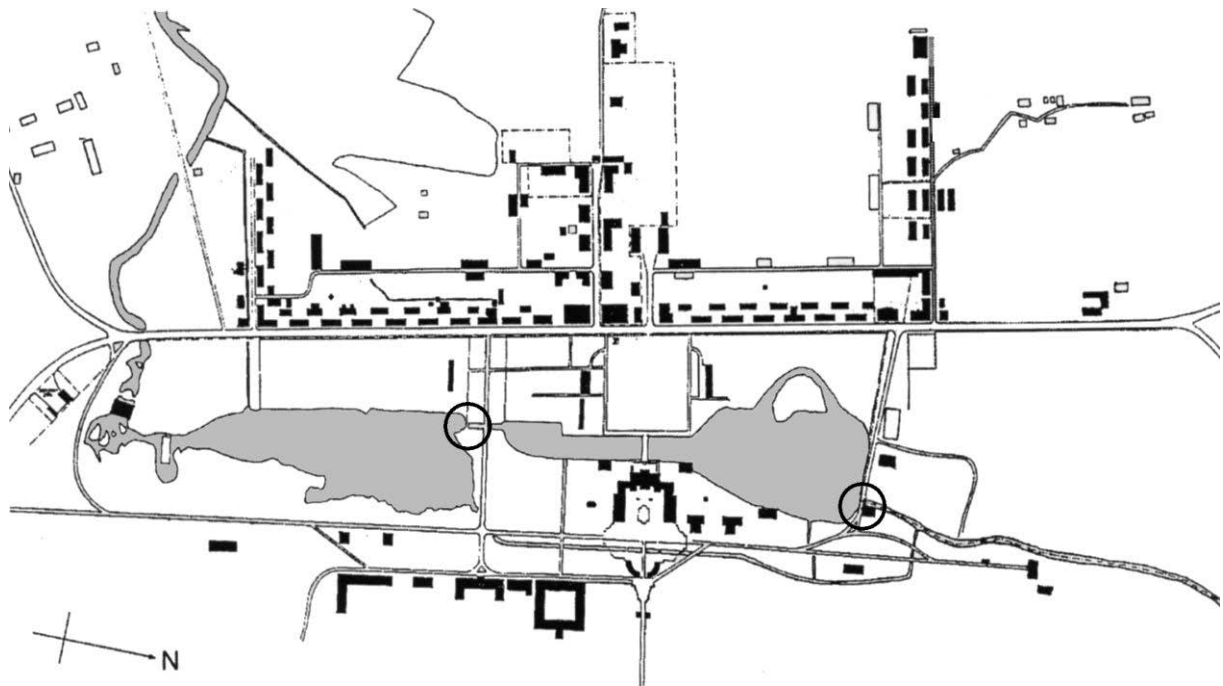
Inledning

Efter beslut 2004-09-27 från Kulturmiljöenheten, länsstyrelsen i Uppsala län (lstn dnr 432-5205-04) har Upplandsmuseets arkeologiska avdelning, utfört en antikvarisk kontroll med möjlighet till erforderlig dokumentation i samband med ombyggnad av dammslutor i Lövsta bruk (fig 1). Beställare var Statens fastighetsverk som även bekostat den antikvariska kontrollen.

Målsättning

Målsättningen med den antikvariska kontrollen var att se till att inte skador vållas på omgivande bebyggelse och vegetation som omfattas av byggnadsminnesförklaringens skyddsföreskrifter. Därutöver skulle kontrollen också ge möjlighet till erforderliga undersökningar och dokumentation, om äldre delar som kunde utgöra fast fornlämning påträffades.

Rapporten redovisar resultaten från denna antikvariska kontroll.



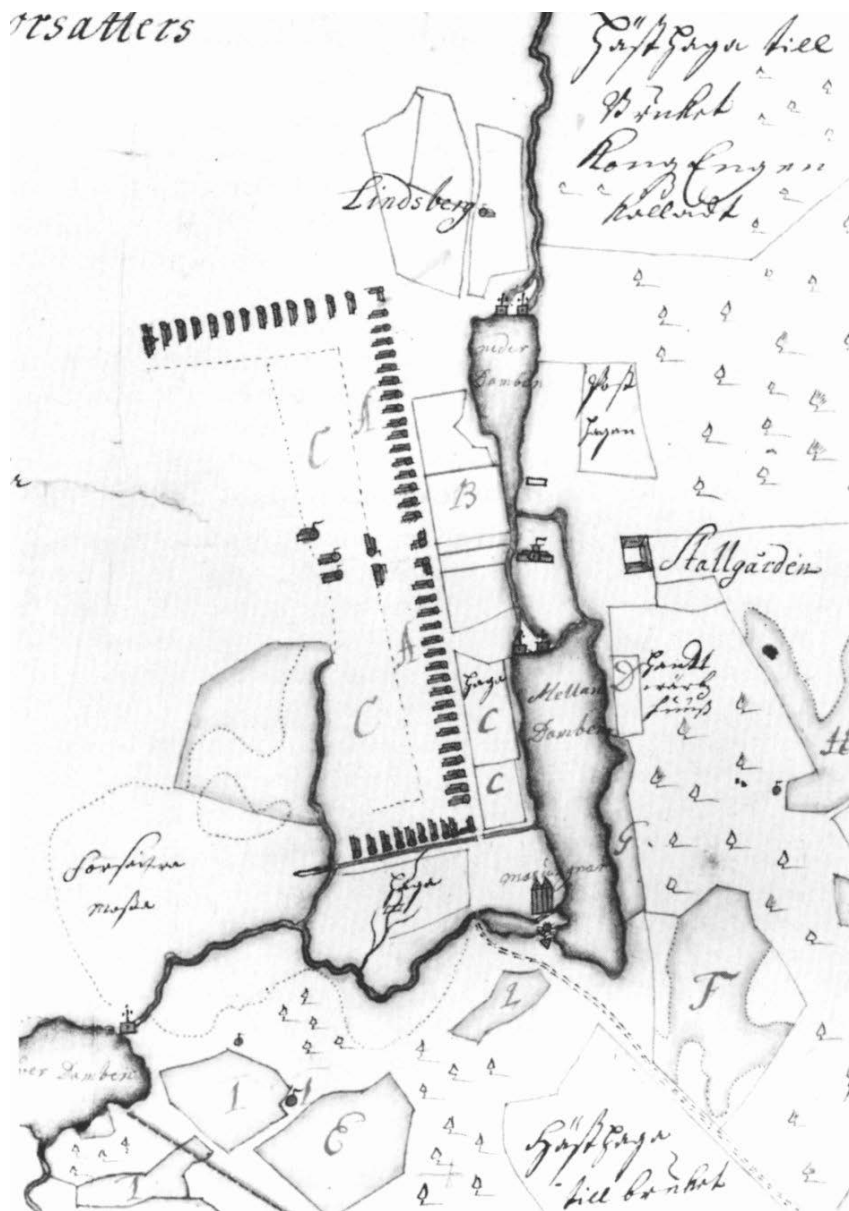
Figur 1. Lövsta bruks nuvarande utseende. De två ringarna visar platsen för ombyggnadsarbetena vid nedre respektive övre (mellan) dammens slutor.

Bakgrund och historik

Statens fastighetsverk anhöll 2004 om länsstyrelsens tillstånd att bygga om dammsluten på Lövsta bruks nedre och övre damm. Bakgrunden var risken för att översvämningar kunde förstöra en rad av de i byggnadsminnesförklaringen skyddade byggnaderna och deras inventarier. Den största risken gällde biblioteket och naturaliekabinettet.

Lövsta bruk byggnadsminnesförklarades den 27 september 1996. Övre och nedre dammen med sina dammslut ligger inom byggnadsminnet.

Lövsta bruk var landets mest betydande järnbruk under sin storhetstid och den välbevarade bruksmiljön äger ett mycket stort kulturhistoriskt värde. Detsamma gäller regleringsanläggningarna för Forsmarksåns vattensystem som utgör brukets förutsättning. Enligt länsstyrelsens beslut måste alla ingrepp och förändringar av dessa delar ske med utgångspunkt i den befintliga miljön och vara anpassade till dammiljöns karaktär.

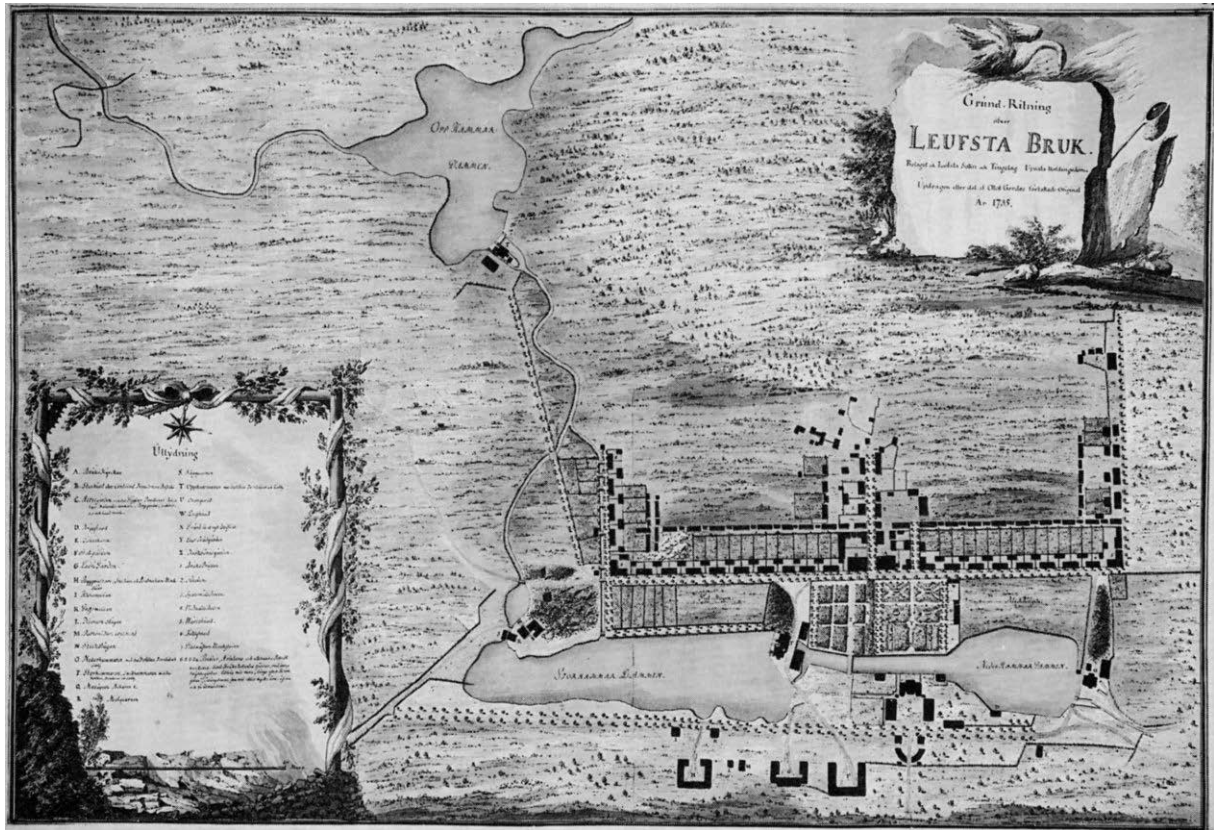


Figur 2. Karta över Lövsta bruk av Jacob Braun 1687. Ur "Leufsta, ett gammalt upplandsbruk, 1985".

Vid bruket anlades i början av 1600-talet den första herrgården som var en enkel knuttimrad byggnad, som närmast gav intryck av en större bergsmannagård. Efter ryssbranden 1719 uppfördes den nuvarande herrgården i sten. Men redan 1566 skulle det enligt bergverksrelationerna ha funnits ett bondebruk på norra stranden av nedre dammen. Detta årtal har ifrågasatts av Thörnvall som menar att en produktion kanske först har kommit igång 1578. Hur denna tidiga bebyggelse som funnits runt dammarna har sett ut och hur den varit placerad har vi liten kunskap kring. Troligen har bondebrukets anläggningar som förmodligen bestått av en primitiv masugn och hammare funnits på den plats där den nedre kvarnen nu ligger (Thörnvall, 1986). Man vet också att det under 1600-talet har funnits en fogdegård på östra sidan om den kanal som förbinder stora dammen med den nedre. Efter rysshärjningarna 1719 återuppbyggdes bruket och de två hammarna på norra sidan av mellandammen återfinns på senare kartor. Vid 1800-talets slut finns de fortfarande kvar på platsen.



Figur 3. Detalj ur karta över Lövsta bruk av Jacob Hovenius 1687. Ur "Leufsta, ett gammalt upplandsbruk, 1985".



Figur 4. Olof Gerdes karta över Löfstabruk från 1735. Ur "Löfstabruk. En guide till herrgårdens och brukets historia, 1989".

Undersökningsresultat

Genomförande och metod

Schaktningarna vid de två dammslutorna skedde under 2004 och 2005. Arbetena påbörjades hösten 2004 vid den nedre dammen och avslutades under sommaren 2005 vid den övre dammen. Vid båda platserna gjordes besiktningar.

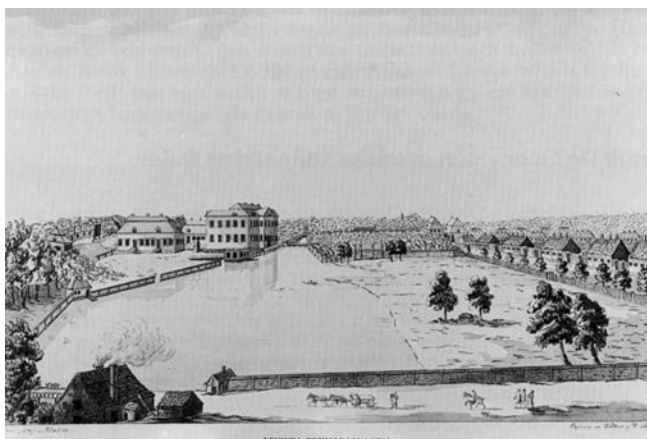
Arbetsingreppen på respektive plats blev relativt omfattande, eftersom stora massor var tvungna att schaktas bort samtidigt som ytor skulle torrläggas för uppförande av nya dammslutor. Detta medförde att dokumentationen enbart kunde inriktas på fotodokumentation samt okulär besiktning i de upptagna schakten kring de tidigare slutorna.

Nedre dammen

Arbetena påbörjades hösten/vintern 2004 vid den nedre dammens norra sida. Här skedde schaktningarna till största delen invid kvarnfåran, varvid ingreppen på sidorna minimerades. Vissa schaktningar skedde dock på den västra sidan där äldre stenskoningar togs bort. Här kunde tänkas att det fanns spår efter de äldsta delarna av bruket, dvs det som omnämns som ett bondebruk på 1500-talet. Även lämningar efter de hammare som funnits här kunde finnas kvar.



Figur 5. Detalj ur Brauns karta från 1687 som visar placeringen för hammarna. Se även figur 2 och 3.



Figur 6. Olof von Dalins teckning av Löfstabruk. "Copierad och rättad af D Tilas 1762". I nedre vänstra hörnet syns nedre kvarnen där markingreppen gjordes för den nya dammsluten. Ur "Löfstabruk. En guide till herrgårdens och brukets historia, 1989".

Några lämningar som antyder äldre byggnader framkom inte vid schaktningsarbeten. De stenar som iaktogs på den västra sidan har troligen ett samband med uppbyggnaden av vattenrännan.



Figur 7. Schaktningar på västra sidan om kvarnen vid den nedre dammens norra ände. Foto från sydväst.



Figur 8. Schaktningar på västra sidan om kvarnen vid den nedre dammens norra ände. Foto från sydost.

Övre dammen

Under våren/sommaren 2005 utfördes arbetena vid den övre dammens norra ände. Denna dam kallades tidigare för Mellandammen. Här blev ingreppen kring dammluckorna något mer omfattande än vid nedre dammen. Schaktningar skedde på bägge sidor av vattenrännan som leder ner till nedre dammen. De tidigaste kända lämningarna som funnits vid denna plats var de två hammare som finns på kartorna från 1687.

Även vid denna plats kunde inga säkra iakttagelser av äldre byggnadsrester göras. Den största mängden av alla stenar som togs upp härrör från uppbyggnaden av stenvallen runt vattenfåran ner mot nedre dammen.



Figur 9. Detalj ur Brauns karta från 1687 som visar att två hammare har funnits placerade på norra sidan av övre (mellan) dammen. Se även figur 2 och 3.



Figur 10. Schaktningar på norra sidan av övre dammen. Här syns att vissa partier av stenvallen tillfälligt tagits bort vid arbetet. Foto från söder .



Figur 11. Schaktningar på norra sidan av övre dammen. Fyllnadsmassorna från schaktningarna har lagts upp på den västra sidan där det troligen finns lämningar efter de tidigare byggnaderna. Foto från sydost .



Figur 12. Schaktningar på norra sidan av övre dammen. Foto från norr .

Sammanfattning

I samband med ombyggnad av övre och nedre dammarnas slutor vid Lövsta bruk har Upplandsmuseets arkeologiska avdelning, utfört en antikvarisk kontroll med möjlighet till erforderlig dokumentation.

Vid de två platserna skedde en fotodokumentation tillsammans med okulär besiktning. Några spår eller lämningar efter de äldre bruksbyggnaderna som funnits på dessa platser kunde inte påvisas. De konstruktionslämningar i form av huggen sten mm som framkom härrör till största delen av skoningar för de två vattenfåror som funnits nedanför slutorna.



Figur 13. Vid schaktningarna vid den övre dammen leddes det uppdämda vattnet i en provisorisk ledning på den östra sidan om vatten fåran.

Administrativa uppgifter

Plats: Lövsta bruk, Österlövsta socken

Raä nr: 50:1 (Byggnadsminnet Lövsta bruks herrgård och bruksgatan)

42:1 (Lämningar efter Lövsta bruks äldre bebyggelse i form av hamrar och hyttor)

Fornlämningstyp: Lämningar efter bruksmiljöns tidigare byggnader

Undersökningstyp: Arkeologisk schaktningsövervakning

Orsak till undersökningen: Ombyggnad av dammslutor

Undersökningsperiod: Hösten 2004 till sommaren 2005

Projektledare, Upplandsmuseet: Bent Syse

Upplandsmuseets dnr: Km-1146-2004

Beställare: Statens fastighetsverk

Handläggare på länsstyrelsen i Uppsala län: Henrik Gartz

Länsstyrelsens beslutsdatum och dnr: 2004-09-27, 432-5205-04

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv

Fynd: -

Referenser

Anfält, T et al. 1989. Lövstabruk. En guide till herrgårdens och brukets historia. Lövstabruk.

Berg, L. & Hermodsson, Ö. 2002. Dannemora bergsbruksområde. Atlas över Sveriges bergslag. Stockholm.

Lagerström et al. 1995. Leufsta bruk – restaurerings – och vårdplan över parken. Institutionen för landskapsplanering. Ultuna. Sveriges lantbruksuniversitet. Uppsala.

Törnvall, F. 1985. Leufsta, ett gammalt upplandsbruk. Käll- och litteraturstudier. Tierp.